

BUZÁSI ENIKŐ

NÁDASDY FERENC MECÉNÁS-ÉLETMŰVÉNEK ELPUSZTULT EMLÉKE:
A SOPRONKERESZTÚRI KERTI PALOTA

Sopronkeresztúr (Deutschkreutz) négysarokbástyás késő reneszánsz várkastélya mellett a 20. század közepéig egy monumentális épület állt. Egy barokk kerti palota, amelynek pusztulásával a magyarországi reprezentációs építészet alig volt 17. századi emlékeiből talán a legjelentősebb tűnt el. A vár tömbjétől délre emelt épületet a 20. század elejétől

magtárnak használták, majd miután a háborúban megrongálódott, 1952-ben elbontották.¹ Lényegében egy homlokzati felvétel és néhány rövid leírás alapján van némi fogalmunk arról, hogy milyen lehetett (1. kép).

A kétszintes palotaépület tizenöt axisos hosszanti és kétaxisos rövidebb homlokzatát lizénakeretbe

1. Filiberto Lucchese: A keresztúri kerti palota, 1656–1659 (Felvétel D. Frey 1929-ben megjelent művében)

foglalt dór-toszkán falpillérek tagolták, a pillérfejezetek fölött triglifekből, valamint erőteljes plasztikájú, maszkot formázó metopékból álló fríz húzódott.² A pilaszter- és lizénasávok által közrefogott falszakaszokat korábban csaknem kitöltötték az egykor méretes ablakok, amelyeknek álló négy-szögeit az újabb kori használat során mindkét szinten vízszintes keskeny nyílásokká szűkítették. A lizénákkal kísért falpillérek határozott sávjai ellenére a megszakított páros övpárkányok horizontális rendet adtak a homlokzatnak, amelyen így a tagolás hálószerű struktúrája érvényesült. A palota négy oldala megegyezett egymással: az ablakok tagolóelemekkel keretelt sora azonos ritmusban fonta körbe az épületet.

A hiányos dokumentáció okán erről azonban már nem a 20. század ad bizonyosságot, hanem Matthias Greischer 1687 után készült kétnézetű metszete, amely ellentétes oldalai felől mutatja a várat a körötte elterülő kerttel, valamint a bejárattal szemben épült kerti palotával³ (3. kép). Greischer ábrázolása az ablakok oldalankénti elhelyezkedését és számát illetően pontatlan, egyébiránt hűen adja vissza a keskeny épülettömb arányait, főként a homlokzati falak dekoratív tagoltságát. A metszeten a vár és a palota hossza azonosnak mutatkozik, pedig kiterjedésükben az épületek eltértek egymástól. A helyes arány Könyöki József 1883-ban készült felmérési rajzából tudható: a vár 90 méteres hosszával szemben a kerti palota mintegy 70 méter volt, szélessége pedig nagyjából 12 métert tett ki.⁴ Könyöki az épület helyét is pontosítja: eszerint a főhomlokzat és a várkapu tengelyéhez képest eltolva, a kert bejárata felé helyezkedett el – a felmérési rajz idején – két oldalához csatlakozó kerítésfallal kísérve (2. kép).

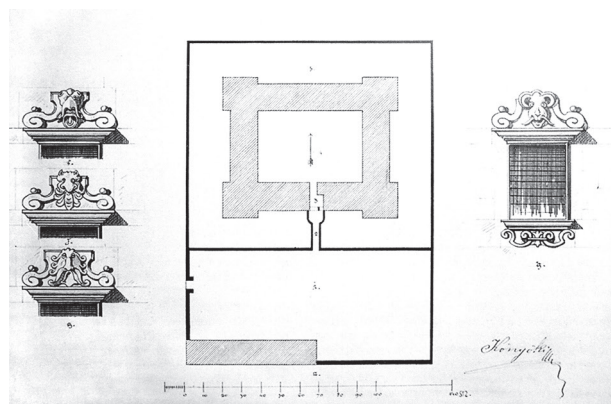
Matthias Greischer (és talán mások) Keresztúr-ábrázolását is magában foglaló rézmetszet-sorozata az 1680-as évek végén, illetve azt követően készült: Esterházy Pál megbízására, a herceg birtokain fek-

vő várakról.⁵ E ténynek is szerepe lehetett abban, hogy a palota építéstörténetében Nádasdy Ferenc országbíró mint megrendelő és korábbi tulajdonos kevés nyomot hagyott. Az irodalom jó ideig meg sem említette a nevet,⁶ és nem foglalt állást a palota építésének idejéről sem, vagy éppenséggel az 1676-tól birtokos Esterházy Pál megbízásához kapcsolta az 1670-es évek második feléből, a kivitelező mesterben a herceg udvari kőművesét, Matthias Mayr-t feltételezve.⁷

Az irodalomban *Saalgebäuden*nek mondott kerti épület első ízben Petr Fidler publikációiban került minden tekintetben a helyére: megrendelőként Nádasdy Ferenc országbíró nevezve meg, a szerző a 17. század 50-es éveinek elejére datálta.⁸ Fidler az addigi, Carlo Carlonét feltételező óvatos attribúcióval⁹ szemben tervező építészként Filiberto Lucchesét jelölte meg, dokumentált vagy kézjegy alapján neki tulajdonított munkái, főként a morvaországi Holešov (1652), a bécsi Augartenben állt (elpusztult) Trautson kerti palota (1654), továbbá az alsó-ausztriai Petronell (1660), valamint Kismarton (1663) analógiájára.¹⁰ A példákhoz az épület eltérő arányai ellenére egy továbbit is tudunk kapcsolni: az alsó-ausztriai Kirchsclag kastélyának egyik szárnyaként megvalósult (részben lebontott) *Festsaal* épületét, elsősorban a homlokzati fríz rokon elképzelésű, a keresztúri megoldását előlegező plasztikája alapján.¹¹

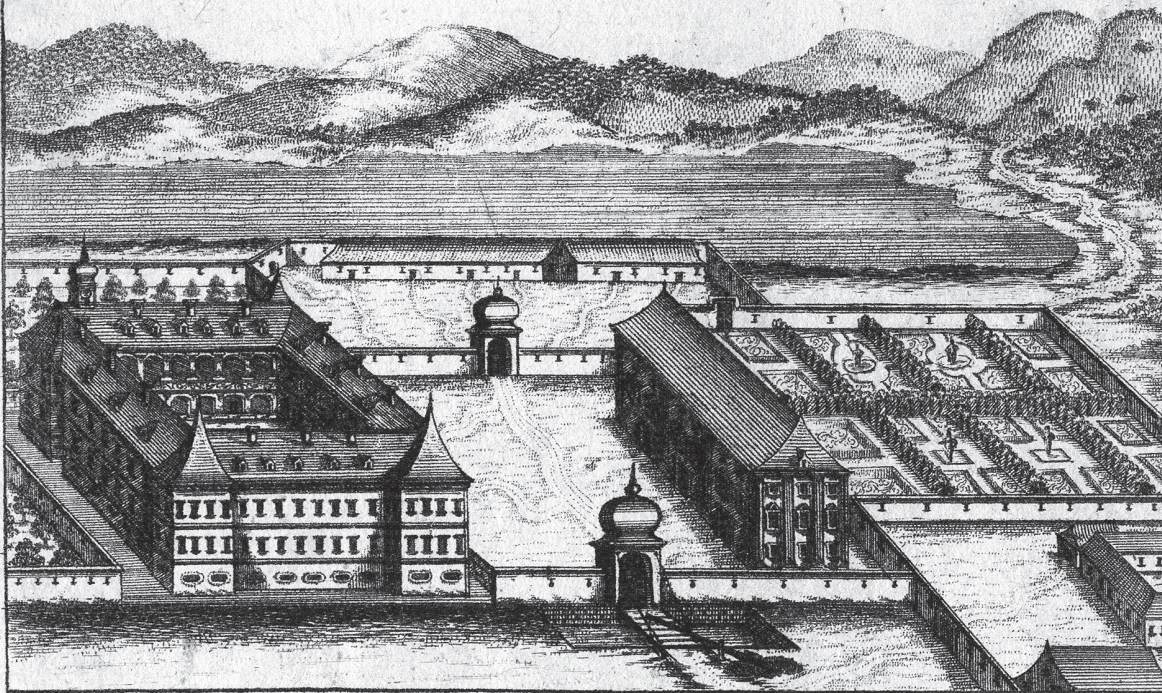
A kirchsclagi *Hofhaus* építéstörténete¹² nevekkal csak részben dokumentált: az 1651-ben indult építkezés vezető mestere kezdetben (1652–1654 között) Antonio Orsolino volt, akinek a tevékenységéhez legfeljebb a nyugati és déli kétszintes (lakó)szárnyak megépítése köthető, s akinek esetleges rokonsága a több évtizeden keresztül Nádasdynak dolgozó Pietro Orsolinóval nem tisztázott.¹³ A homlokzati címert kísérő évszám a befejezés évét 1658-ra teszi, amit az építkezés mesteradatai is alátámasztanak.¹⁴ Ekkorra lehetett kész az egyszintes keleti szárny egészét kitevő, eredetileg kilencaxisos *Saaltrakt*, amely a reprezentatív termen kívül még egy *antesalát* is magában foglalt¹⁵ (4. kép). A kirchsclagi díszteremtraktus külső homlokzatának jellegzetes díszítőjegeire, a tagolóelemek Lucchesére jellemző ritmusára hivatkozva Petr Fidler forrásadat nélkül is az ő műveként azonosítja a kastély másik két szárnyától olyannyira különböző épületrészt.

Az Alsó-Ausztriában, Nádasdy lékai birtokának közelében fekvő kastély tulajdonosa és építetője Johann Christoph Puchheim tábornagy, az Udvari Haditanács alelnöke volt. A Pálffyakkal rokonságban álló osztrák arisztokrata az 1638-ban szerzett magyar honossággal, majd több mint egy évtizedig Komárom főkapitányi tisztét betöltve,

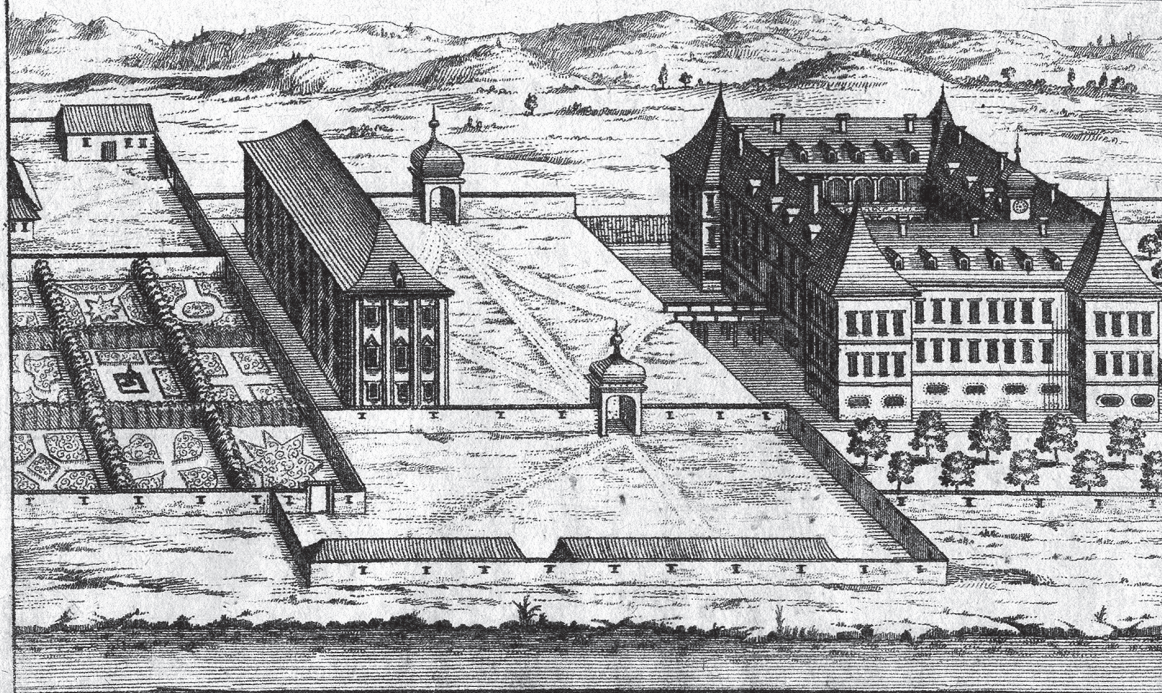

2. A keresztúri vár és a kerti palota Könyöki József felmérési rajzán, 1883 (Reprodukció)

ARX KÖRESTVR auf CREITZ

KÖRESTUR siue CREITZ.

3. Matthias Greischer: Keresztúr ábrázolása két nézetben, 1687 után. Rézmetszet.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

4. Filiberto Lucchese: A kirchschiagi Hofhaus egykori dísztermének homlokzata, 1655–1657 körül

komoly magyarországi kapcsolatrendszerre tett szert.¹⁶ 1657-ben leszármazott nélkül hunyt el, így Kirchschiag még az építkezés befejezése előtt unokaöccse, Pálffy IV. Miklós birtokába került, akinek neve megbízóként és a kirchschiagi munkák kifizetőjeként 1658-ban bukkan fel a forrásokban. A „magyar szál” ellenére nincs okunk azt feltételezni, hogy Nádasdy keresztúri kerti palotája, amelynek építészeti gondolatát Kirchschiag reprezentáló alkalmakra készült épületszárnya már magában hordozza, Pálffy Miklós hatása révén és 1658 után valósult volna meg. Egyfelől azért, mert Puchheim és Nádasdy közelebbi ismeretsége újabban többfelől is igazolást nyert¹⁷ – s ebbe legfeljebb az osztrák főúrral szoros kapcsolatban álló és Lucchesét az 1640-es években többször is foglalkoztató Batthyány Ádám közvetítő szerepe iktatható be¹⁸ –, legfőképp azonban azért, mert a keresztúri palota építésével összefüggésbe hozható források, illetve forrásadatok korábbi datáláshoz vezetnek.

Az építkezés lehetséges ideje a keresztúri gazdasági iratok adataiból pontosítható.¹⁹ 1656 februárjában (23, 24.) és márciusában (26, 27, 29, 30.) Nádasdy megbízásából többször is a várban tartózkodott egy meg nem nevezett „Fundalo Mester”, illetve „Fundator Ur”, akinek ottlétéről az étkezéseken jelenlévők számát, valamint az asztalrendet feljegyző keresztúri számtartó tesz említést. Nemegyszer Seibersdorfról, Nádasdy akkori rezidenciájából érkezett (első alkalommal másodmagával), s volt, hogy Sárvárra ment tovább. Ha ottjártakor Nádasdyék is Keresztúron időztek, akkor az ő asz-

taluknál volt a helye. Minthogy ez idő tájt nem tudunk Keresztúron más kezdődő építkezésről, ahol fundátornak szerepe lehetett, talán okkal gondolhatjuk, hogy a megbecsült személyként kezelt építész 1656 első hónapjaiban tett látogatásai a kerti palota építésével, esetleg annak kezdetével függtek össze. A feltételezést egy további forrás támogatja meg, fontos ismeretekkel a belső kiképzésre is.

A kétszintes épület térelosztásáról a 20. századra kevés információ maradt fenn, illetve amit tudunk, az is ellentmondásos. 1883-ban Könyöki József, aki feltehetően Esterházy birtoklásához kapcsolva, az épületet 17. század végének gondolta, az emeleten egyetlen nagy termet, a földszinten pedig egy nagy konyhát és néhány szobát említ.²⁰ Ezzel szemben Dagobert Frey a 20. század elején egy mindkét szintre kiterjedő nagy középső teremről szól, ami elfoglalta a palota teljes szélességét. Elmondása alapján a hét axis hosszúságú terem két, homlokzatra merőleges rövidebb oldalán nagyméretű fali fülkék kaptak helyet. A rövidebb szakaszokhoz lépcsőház is kapcsolódott egy-egy kétkarú lépcsővel, amelyekből Frey leírása szerint két nagyméretű szoba nyílt – ezek Fidler későbbi értelmezése szerint *antesalák* voltak.²¹ Csatkai Endre a vár egy sommás ismertetésében festés nyomait említi a belső falakon, részletek és pontosabb helymegjelölés nélkül.²² Könyöki még egykori mulatóhelyként ír róla, Frey idejében már magtár volt.

E néhány, egyenként is szűkszavú leírásból még az sem állapítható meg egyértelműen, hogy legújabb kori állapotában a palota hány helyiségből

állt. Az mindenesetre biztos, hogy a terek egykori 17. századi elosztását később módosították: a késő reneszánsz várkastély mellé emelt palota eredetileg ugyanis szintenként legkevesebb hat-hat szobát, illetve termet foglalt magában. A forrás, amiből mindez kiderül, a belső terek számán kívül mást is tisztáz, mégpedig a falak díszítésére szerződött mester kilétét, ezzel együtt pedig az építkezés feltehető befejezését.

Nádasdy Ferenc az épületbelső stukkóinak elkészítését egy 1659. augusztus 11-én kelt megrendelésben a Lucchesével több alkalommal is együtt dolgozó és Sárváron már korábban is foglalkoztató Andrea Bertinallira bízta,²³ a szövegben kevés, de annál fontosabb részlettel a szóban forgó feladatra²⁴ (Függelék 1. szám). A keresztúri „új épületben” tizenkét szoba – hat „lent” és hat „fent” – plasztikai díszét rendelte meg, szabad kézzel alakított figurák, valamint majdani festmények befoglalására való, stukkóból formált „szép keretek” kivitelezését írva elő. A munkáért 500 forint, két disznó és fél mut²⁵ gabona járt, amit Bertinalli személyes otllétekor külön neki szólóan borral és napi három fehér cipóval is kiegészítettek. A szükséges anyagokról és a fuvarokról a megrendelő gondoskodott. Jóllehet a megbízás 1659 augusztusában kelt, az első kisebb tétel kifizetése az irat alján vezetett feljegyzések szerint már május 8-án megtörtént: 10 forint 30 krajcár, talán a tervek elkészítéséért. A további kiadásokra Szent Mihály napján (szeptember 29.), majd 1660 januárjában került sor, már nagyobb, 50, illetve 40 forint összegben. Azután a munka üteme mintha alábbhagyott volna: a következő 32 forintos tételt csak két és fél év kihagyással, 1662 júliusában dokumentálták. Ezt 11 hónappal később, 1663. június elsején a közbülső időre szóló, pénzben és természetben adott, 108 forint 23 és fél dénár értékű juttatás követte, majd egy újabb kimutatásban – a teljes megbízásra szólóan utoljára – a következő hét hónapban, azaz június és december vége között elálmányként kiosztott „1541 pár” kenyér árát tüntették fel, ami összesen 46 forint 23 dénárt tett ki. A pénzügyi feljegyzések alapján a díszítőmunka 1663 végéig tartott, s ezalatt Bertinalli – a segédeit is beleértve – a megállapodott 500 forint helyett készpénzben és természetben összesen 286 forint 96 dénár értékben kapott javadalmat, illetve fizetést.²⁶

A kiadási tételek sok mindent elárulnak. Többek között azt, hogy a munkák nagy része 1662 nyara és 1663 decembere között zajlott. Ekkor ugyanis – szemben a korábbi évekkal – a pénzkifizetésen túl élelmiszer, közte kenyér juttatására is sor került, vagyis a mesterek ténylegesen a helyszínen tartózkodtak, legalábbis az 1663 júniusát megelőző év

egy részében. Az ezt követő utolsó hét hónap – a június eleje és december vége közötti időszak – kenyérmennyisége szerint (1541 pár, feltehetően egy pár egy ember napi adagját jelenti) éppenséggel 8–9 segéd dolgozhatott Keresztúron, maga Bertinalli azonban nem, minthogy az őt megillető napi három fehér cipót az összesítés nem tünteti fel. Mindenesetre, ha a szerződésen vezetett elszámolás mellett még a keresztúri gazdasági feljegyzések adatait is figyelembe vesszük, akkor jobban ráláthatunk a stukkátorok munkájára, s vele a palota építészeti befejezésére is.

Keresztúrról az 1659-es évre vonatkozóan egy adatgazdag, igen jól értékelhető forrás áll rendelkezésre, ami az éves gyertyafogyasztást rögzíti. A névre szólóan, illetve a feladat, alkalmazás megadásával könyvelt gyertyakiadásból a naponkénti feljegyzések alapján pontosan követhető, hogy ki és meddig tartózkodott a várban, beleértve magukat Nádasdyékat, de a familiárisokat és az udvartartás tagjait, továbbá a vendégeket és az időlegesen foglalkoztatott mestereket is.²⁷ Stukkátorok jelenlétéről elsőként február 7-én esik szó, ekkor mintegy 3 napot vannak ott, majd 23-án ismét feljegyzik őket. A Bertinallinak szóló megbízáson rögzített első kifizetéssel (május 8.) az akkori munkájukat honorálhatták, ami így talán valóban az írott megrendelés előtti felmérés, illetve a tervezés lehetett. Február 7-én ugyanis név nélkül nem csak egy stukkátort említenek, de mellette egy Baumeistert is, aki talán maga Bertinalli volt, ugyanis hasonló megnevezéssel élve, „Stukator Baumaster Andre Ur”-ként, azaz stukkóépítő-mesterként találkozunk vele két évvel később, szintén az egyik gazdasági összeírásban.²⁸ A gyertyák kiosztásának jegyzéke szerint a mondott napokon (február 7–9.) Nádasdy és felesége is Keresztúron tartózkodott, míg a stukkátorok későbbi otllétekor már nem. Lehetséges tehát, hogy február elején került sor a munka megbeszélésére Nádasdy és Bertinalli között, s amennyiben így volt, a korai dátum arra utal, hogy a palota 1658 végére, 1659 elejére építészeti lényegében készen állt. Hogy nem sokkal korábban fejeződhetett be, az abból is gondolható, hogy ugyanez a jegyzék 1659. május 27. és június 6. között „üvegcsinálók” jelenlétét rögzíti – talán az új épület ablakainak üvegezése zajlott. Mindenesetre az éves gyertyakönyvelésben február végét követően csak május 27-én, június 18–19-én, illetve 23-án esik szó stukkátorokról, utána nem, ami eléggé megbízhatóan jelzi, hogy a munka az év második felében már nem folytatódott.

A legalább tizenkét helyiséget magában foglaló kerti épületről az újabb kori irodalom mulatóházként ír. A meghatározás talán az Esterházy-időszakban gyökerezik, ezzel együtt nem bizonyítja, hogy a

palota eredetileg is ezzel a céllal készült. Ám hogy hasonló lehetett a rendeltetése, az a Nádasdy leltartóztatását (1670. szeptember 3.) követően felvett keresztúri összeírás egy mondatából azért kiderül²⁹ (Függelék 2. szám). Az 1670. szeptember végére datálható latin nyelvű leltár bevezető szövege röviden jellemzi a várat és a mellette álló épületet, utóbbit olyan részletekkel, amelyekből képet kaphatunk a palota egészének és belső tereinek kiképzéséről, akkori állapotáról. Az összeírás a várkastély tagolásával, részeinek leírásával kezdődik, s a helyiségek mentén haladva többnyire megadja rendeltetésüket is, majd áttér a bejáratnál szemben álló épületre és a vár környékére. A kerti palotát jelentékeny méretűnek mondja, de nem befejezettnek: hiányzó ajtókkal és ablakokkal. Ami legfeljebb az épület egy részére lehetett igaz, minthogy ellene mond annak, amit a forrás a belső terek készülségi fokáról a továbbiakban közöl: a falak felső részén, s tán a mennyezetten kivitelezett stukkókról és művészi módon készült festményekről, illetve termének két végében a deszkából megépült zenészkarzatokról. Ami nemcsak arról szól, hogy a helyiség addigra már megfelelően díszített volt, de arról is, hogy rendeltetése szerint – udvari zenéléssel kísért eseményeken – alkalmilag használták is. A szöveg a terem fölött és alatt röviden további szobákra utal, végül megemlíti a várat és a palotát körülvevő gyümölcsöskertet, valamint az istállókat és a majorság mögött elterülő halastavat.³⁰

A Keresztúrral kapcsolatos források, gazdasági feljegyzések közül ennyit tudunk biztonsággal a kerti palotához, illetve annak építéséhez és díszítéséhez kötni. Mindezek, a Bertinallinak szóló megrendelésen rögzített adatokkal együtt, 1656 eleje és 1658 vége közé datálják az építészeti munkákat, majd 1659 eleje, valamint 1663 vége közé a plasztikai dísz valamilyen mértékű, nem folyamatos kivitelezését. A palotán végzett munkálatok ezt követően valószínűleg leálltak, ami ugyanúgy a keresztúri rezidencia jelentőségének csökkenésével állt összefüggésben, ahogyan az építkezés megindítása annak idején a vár rezidenciális szerepének fontosságával és folytonosságával volt magyarázható. Keresztúr, amely Nádasdy Ferenc és Esterházy Anna Júlia házasságának kezdetétől, 1644 februárjától a család otthonaként szolgált, megőrizte rezidenciális jelentőségét akkor is, amikor Nádasdy 1650-ben megvásárolta a Bécs közelében fekvő alsó-ausztriai Seibersdorftól, amely a következő tíz évben tényleges lakhelyük lett. Keresztúr ezt követően lényegében *Nebenresidenz*ként működött, ahol Seibersdorfon kívül Nádasdy – és családja – a legtöbbször megfordult, legalábbis ennek a tíz évnek az itinerárium-adatai alapján:³¹ amíg az 1650 és 1660 közötti, hollétére vonatkozó forrásadatok

több mint fele seibersdorfi tartózkodáshoz kötődik, addig valamivel több mint negyede Keresztúrral kapcsolatos. Néhány jól dokumentált év pedig azt mutatja, hogy ebből igen sok az olyan alkalom, amikor Nádasdy és a gyermekek is Keresztúron időztek, olykor az országbíró távollétében is, csak a női udvartartással: a főember szolgálak, familiárisok feleségeivel, a Frauimmerekkel, a bizalmas feladatokról „vénesszonnyal”, a varróasszonyokkal és „mosónékkal”,³² vagy a gyermekek az „öreg kisasszonyokkal” (vsz. nevelőnőkkel), olykor a szülők nélkül is.³³ Volt, hogy a teljes család ottléte napokra, hetekre nyúlt,³⁴ amit ilyenkor többnyire vendéglátás, esetleg menyegző indokolt,³⁵ de 1659 nyarán éppenséggel az egyik Nádasdy-gyermek születése, mivelhogy július 31-től bába és dajka, majd doktor és „patikárius” is szerepel a jegyzékben, utóbbiak egészen szeptember első hetéig, Nádasdy és kísérete távozásáig.³⁶ A keresztelőt is ott tarthatták, mivel augusztus 5-én a győri püspök (Széchényi György) és a csornai prépost is Keresztúron szállt meg a gyertyakönyvelés szerint. E jegyzék mellett még továbbiak, így a keresztúri étkezések résztvevőiről és asztalrendjéről vezetett számtartói kimutatások, bizonyos évekre nézve jól adatolják Nádasdyék ottlétének gyakoriságát: a familiárisokkal és vendégekkel, valamint ez utóbbiak kísérete által is kibővült teljes udvarnéppel. Hogy a mindennapok mellett a társasági események, vendéglátások idején gyakran Keresztúrra esett a választás, talán összefügg azzal is, hogy Seibersdorf valószínűleg nem tudott ezeknek az alkalmaknak megfelelni – az udvartartás létszámához képest szerény mérete és befogadóképessége miatt, ami idővel a „rezidenciaváltásnak” is oka lehetett (5. kép). A keresztúri palotán ugyanis azt követően szakadnak félbe a munkálatok – az 1670-es leírás szerint némi befejezetlenséggel –, amikor Nádasdy 1660-ban megvált Seibersdorftól és zálogba veszi a szintén Alsó-Ausztriában, de Bécstől kissé távolabb fekvő nagyméretű, kényelmes elosztású középkori várat, Pottendorftól, ott alakítja ki állandó rezidenciáját, és célul tűzi maga elé végleges megszerzését. Erre komoly anyagi áldozatok árán 1665-ben kerül sor,³⁷ amivel párhuzamosan a többi rezidencia használatát látványosan háttérbe szorítja.³⁸

Talán ez a magyarázata annak, hogy az 1650-es évek közepén Nádasdy miért Keresztúron, nem pedig egy ilyen reprezentációs épületnek alkalmasabb helyen, a Bécs-közeli Seibersdorfon építtette fel kerti palotáját. Amely ráadásul olyan kiemelkedő igényességgel valósult meg, hogy mind impozáns méretét, s homlokzatának eleganciáját, mind belsejének tágasságát és tagoltságát tekintve, messze felülmúlta egy mulatóház igényeit. A források-

5. A seibersdorfi kastély belső udvara 2010-ben

ből ítélve később átalakított és valószínűleg térelosztásban is módosított kerti palota a topográfiai irodalomban és Lucchese életművében is – mint arról szó volt – *Saalgebäude*ként, vagyis egyetlen nagy központi tér által meghatározott reprezentációs helyszínként kapott besorolást.³⁹ Noha a belső terek eredeti kialakításának rekonstrukciójára az újabb források ismeretében sem vállalkozunk, a 17. századi leírásokból azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a keresztúri palota térelosztását nem csupán a *Festsaal* uralta. Elkészültekör minkét szintjén különböző méretű reprezentatív helyiségek sorából állhatott, tekintve, hogy tizenkét olyan terem, illetve szoba kapott benne helyet, amelyet Nádasdy stukódíszítésre méltónak tartott, s arra Bertinallinak megbízást adott.

Mindazok az ismeretek, amelyekkel a most előkerült források az épületről eddig tudottakhoz hozzájárulnak, összességükben új irányt szabhatnak a kerti palota ikonológiai besorolásának. Joggal vétehető fel, hogy ami a keresztúri várkastély mellett megépült, az voltaképp egy többterű, szintenként egy-egy szobasort magában foglaló, kerttel körülvett *palazzo in villa* volt, ennek az épülettípusnak olyan megoldásában kivitelezve, ami arányaiban és homlokzati megjelenésében a birodalmi arisztokrácia Bécs mellett emelt (*suburbana*) palotáival rokonította. Az épülettípológiai meghatározásként („Stadtpalast im Grünen”), illetve rendeltetés és reprezentációs szerep tekintetében egyaránt érvényes elnevezés felmerült 17. század eleji példákkal kapcsolatban is, azonban kétségtelen, hogy használata inkább a század utolsó negyedében, a bécsi udvar vonzásának köszönhetően emelt elővárosi rezidenciákhoz, palotaszerű épületekhez kötődik.⁴⁰ Mindenesetre tény, hogy erőteljes tagolású, 15 axisos homlokzatával és tekintélyes kiterjedésével a keresztúri palotának – jobbra későbbi – analó-

giáit inkább ebben az épülettípusban találni meg, semmint az épületikonológiailag neki megfelelőbb kerti *palazzók* között. Mely utóbbiak közül típusrokonsága és egyidejűsége miatt egy 1664-ben, Jan van Ossenbeeck rézkarcán megörökített épület érdemes megemlíteni, Johann Cunibert Wenzel von Wenzelsberg udvari tanácsos, szállásmester, valamint a rézkarc felirata szerint egyben műgyűjtő nyári palotáját, amely a bécsi Wiedenben állt, s amelyet Fidler forrással igazolva a Lucchesevel munkakapcsolatban álló Giovanni Pietro Tencalla nevéhez kötött⁴¹ (6. kép). Ez a homlokzati megoldásban rokon, ötaxisos *Gartenpalais* ugyanis a hasonló rendeltetésre szánt, de lényegesen impozánsabb keresztúrit éppen hogy arányaiban ellenpontoszza.

Petr Fidler az eddigi ismeretek alapján *Saalgebäude*ként meghatározott épületet a század közepére tehető, hasonló célú reprezentációs terek közt egyedülálló megoldásának, s amellet régiesnek mondja.⁴² Előzményét az 1601–1606 körüli – éppen feleakkora – nagybicccsei „nászpalotában” jelöli meg,⁴³ a külön tömbként való megépítést mindkét esetben (további példák mellett) tűzvédelmi szemponttal indokolva.⁴⁴ A keresztúri palota különlegessége – és besorolásának nehézsége – mostanra inkább onnan vezethető le, hogy a Bertinalli-megbízásból tudottan nem csupán egyetlen reprezentatív nagyterem, valamint előtere befogadására épült, azaz *Saalgebäude*nek nem tekinthető, viszont monumentális arányai miatt nem igazán helyezhető el a régióban nem túl nagy számban ismert egykorú kerti épületek között sem. Ennélfogva nincs típusanalógiája, hazai környezetben semmiképp. Előzményként az ünnepi alkalmakra, de az újabb kutatás szerint nem kizárólag nászpalotának épült bicccsei⁴⁵ – a *Saalgebäude*k legkorábbi hazai példája – a mondottak miatt kiesik. Ugyanilyen okból nem sorolható Keresztúr mellé a csáktornyai Zrínyi-vár nemrég forrással kimutatott, valószínűleg ugyancsak reprezentációs célokat szolgáló melléképülete sem, mint-hogy az 1691/92-ből való rövid említés az emeleti szinten csupán egyetlen *palatiumot* ír – így benne valószínűleg egy újabb 17. századi *Saalgebäude* azonosítható.⁴⁶ Ami pedig a Pozsony környékén egykor volt kerti palotákat illeti: Lippay György esztergomi érsek nyaralójáról alig tudunk valamit, mivel a rendelkezésre álló írott és képes források lényegében a kertet mutatják be. Johann Sebastian Müller szász-weimari követ 1660-ban, Bécsben és Pozsonyban tett látogatását rögzítő naplójában, valamint Bél Mátyás 1735-ben megjelent leírásában csupán egy-egy mondat áll róla, mindkettőben túl kevés információval az épület jellegére nézve, amihez Mauritius Lang 1663-ban készült rézmetszetének palotaábrázolása semmi értékelhetőt nem tesz hozzá.⁴⁷

6. Jan van Ossennebeck: Johann Cunibert Wenzel von Wenzelsberg udvari tanácsos kerti palotája, 1664. Rézkarc (Részlet)

Pálffy Pál nádornak a pozsonyi vár alatt megépült nyári rezidenciáját, az egyetlen magyarországi kora barokk *villa suburbanát*, amelynek építészeti jelentősége – a régióban akkor egyedülállóként – túlnő a hazai művészet keretein, az összetettebb reprezentációs szerep zárja ki a rendeltetés szerinti analógiák közül.⁴⁸

A keresztúri kerti palota ismét tipológiai meghatározásra vár és méltó helyét keresi a 17. század ma-

gyarországi építészetének emlékei közt. Ami máris megállapítható róla: más, több, jelentősebb, mint eddig gondoltuk; barokk városi palotához méltó külsejével és méretével egy késő reneszánsz várkastély melléképületének szerepében. Amely társaltalan, újdonságkereső megoldás – bizony állítható – inkább a bécsi paloták tervezőjeként akkoriban debütáló Lucchese⁴⁹ kísérletező kedvének, mintsem Nádasdy megrendelői elképzelésének köszönhető.

FÜGGELÉK

1.
Keresztúr, 1659. augusztus 11.
Nádasdy Ferenc megbízása Andrea Bertinalli stukkátor számára a keresztúri „új épület” szobáinak stukkóval való díszítésére.
Nádasdy Ferenc aláírásával és papírfelzettel ellátott pecsétjével.
Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, P 507, a Nádasdy család nádasdladányi levéltára, 1222. cs. 18. sz.

1r
An heut den 11 Augusti 1659, ist zwischen ihro Excellence dem hoch- vnd wollgebohrnen Herren Herren

Franz Graffen von Nadaßd etc. einer [seits], dan (!) Andreae Bertinelli Stuccatoren, anderer seits nachfolgender Bedingg auffgerichtet word[en]. Nemblichen. Er Andrea soll zu Kreitz in dem Newen gebäw zwölf zimner, daß ist 6. vnten vnd 6. oben, inwendig mit sauberer, guter, dauerhafter von freyerhandt mit Bilderen vnd Figuren, die Spatia aber für die Mahlerey mit schönen rahmen, gezielter staccatur (!) auffß erst forniren, die darzu gehörende Leuth auf seine eigene vnkosten bestellen vnd außhalten. Derentgegen haben hochgedachte Excellence ihme Andreae für einen billigen Lohn 500 fl. zwey schwein vnd ein halbes Mudt Treidt, und so öffter Er in persohn dem werck beýwohnen wirdt, drey halber wein

vnd 3. cipolen weißbrodt täglich geben zulaßen. Auch die zum werck nöthige Materialien, vnd Führen versprochen vnd zuegesagt. Actum Creitz vt supra. Graff F. von Nadasd

den 8 Majß beÿ Carl Reich passirt 10 fl 30 K[reuzer] an tog (!) Michels [1]659 obermol passirt beÿ Carl Reich 50 fl, –

[1v]

d[en] 7 Jenner [1]660. beÿ dem Carl Reich obermol Vbernomben auf diße spanzedl 40 flr

A[nno] [1]662 Denn 5. Jullÿ Empfinge er vann (!) mier Wegen des Leutgeb[ens] Carl Reich bar fl. 32

[1663] Denn [~~Lezten~~] Erst[en] Junÿ ist völliig zusamb gerechnet Worden, vnndt habe er inbaar, brodt, Wein vnndt fleisch Emp[fangen] fl 108 d[enar] 23 ½ 1663 von den Ersten Junÿ bieß lezten 10bris Anni curentis Ihme geben Lauth Robisch Brodt 1541 baar iedes Par Pr[o] 3 d[enar] gerechnet bringt flr. 46 vnd d[enar] 23

2.

Keresztúr, 1670. szeptember vége

A keresztúri vár és kerti palota rövid leírása a gazdasági és értékleltár bevezetéseként.

Hegyessy Márton vasvári kanonok ellenjegyzésével és gyűrűs pecsétjével.

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, rote Nr. 231. 1670. október–december, fol. 297r–307r. Utólagos számozás.

297r

Castrum Keresztur.

Quadrangulare in planitie prope promonthorium situm, cum demissis in angulis turribus per totum duarum contignationum fossato quinquaginta circiter pedum lato, et ab extra muro usque duntaxat ad superficiem terrae obducto, circumseptum ad ingressum magnam et parvam portam habens a dextris in inferiori contignatione penes gradus domum aerariam ex tribus fornicibus consequenter usque ad primum angulum sese extendentibus

constantem; ultra illum usque ad portam unam cellarii in medio tractus existentem, tria cubacula vacuis vasis repleta, post portam alia tria, primum pro musquetariis in praesentia domini comitis, duo pro secretaria aptata; in secundo angulo capella cum altari, et stucaturis aureis, ac picturis ornata, supra quam turris lignea cum horologio, penes capellam in tertio tractu cubacula provisoris, clavigeri, culina, dispensa, domus torcularia ad exprimendas uvas, in tertio angulo fornaculae pro exprimendis diversis liquoribus, penes illum domus pistoris cum fornace, contiguae adhaerente certa domo conservatoria rerum,

[297v]

et ultra illam cubacula pro advenientibus opificibus, his nectitur Residentia domini praefecti; et in 4to angulo duo cubacula pro famulatio, post illa fornix parva supra minus cellarium, cum adiacente cubiculo seu residentia castellani et apotheca. In superiori contignatione vertendo ad sinistram usque ad primum, secundum, tertiumque angulos, diversa cubacula partim pro comite et comitissa, cum duobus palatiis omnino stucaturis adornatis, partim pro honoratiori famulatio, et hospitibus servata, post tertium angulum usque ad quartum et gradus, certa cubacula frumento in parte onusta; extra portam e regione castrum unum insigne palatium nondum perfectum, portisque et fenestris carens, alta superficie stucaturis et picturis affabre exornatum, choras intus pro musicis ex simplicibus asseribus, ad duos fines bina et bina, superius nempe et inferius, cubacula comprehendens, post palatium hortus satis commodus, diversis fructiferis arboribus foecundus, ab occidente allodium, ab oriente vero stabula, et infra illa piscinam habens; pariter ex duabus posteriori videlicet et dextra castrum partibus, hortus fructifer.

[Ezt követi a várban tárolt, különböző birtokokról származó bor és ecet mennyiségi számbavétele, a berendezés, illetve a ládában őrzött maradék értékek leltára, valamint a Keresztúrhoz tartozó majorágok gabonajövedelmének összeírása.]

JEGYZETEK

A tanulmányhoz végzett kutatást az OTKA K 71982. számú programja támogatta.

1 *Alfred Schmeller*: Das Burgenland. Seine Kunstwerke, historische Lebens- und Siedlungsformen. Salzburg o.J. (1965) 94; *Harald Prickler*: Burgen und Schlösser im Burgenland. Wien 1972, 26; *Petr Fidler*: Filiberto Luchese: Ein vergessener Pionier der österreichischen Barockarchitektur. Römische Historische Mitteilungen

30. 1988, 186, Abb. 3; *Petr Fidler*: Architektur des Seicento. Baumeister, Architekten und Bauten des Wiener Hofkreises. (Manuscript.) Innsbruck 1990, 191; *Galavics Géza – Marosi Ernő – Mikó Árpád – Wehli Tünde*: Magyar(országi) művészet a kezdetektől 1800-ig. Budapest 2001, 330 (Galavics G.); *Koppány Tibor*: A költő Zrínyi és Csáktornya várának átépítése. In: Bubryák Orsolya szerk.: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok

Galavics Géza tiszteletére. Budapest 2010, 162; továbbá: A reneszánsz és barokk építészete Magyarországon. Kora barokk (1630–1680/90). Az arisztokrácia építkezései a Dunántúlon: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=618&tip=0

2 Az előző jegyzetben említett irodalom nagy részén kívül l. még: *Dagobert Frey*: Das Burgenland. Seine Bauten und Kunstschatze. Wien 1929, XXIII, 95. kép; *Rados Jenő*: Magyar kastélyok. Budapest 1939, 32. (Magyarország művészeti emlékei 4.)

3 Papír, rézmetszet, 225 × 157 mm. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: T 4589, 4590.

4 Az örökség hagyományozása: Könyöki József műemlékfelmérései 1869–1890. Összeállította *Váliné Pogány Jolán*. Budapest 2000, 289–290, Nr. 162.3. (OMVH Forráskiadványok 4.)

5 A sorozatról és datálásáról l. Harald Prickler katalógus-szócikkét in: *Jakob Michael Perschy* red.: Bollwerk Forchtenstein. Burgenländische Landesausstellung 1993. Burg Forchtenstein 1993, 228, Kat. X/1., ahol a szerző az Esterházy Pál által megrendelt sorozat lapjait meggyőző érvekkel az 1687 és 1704 közötti évekre teszi. Greischerről újabban, forrásokon nyugvó új életrajzi adatokkal *Szalai Béla*: Matthias Greischer és az Esterházy Pál megrendelésére készült metszet-sorozat. In: *Uő*: Magyar várak, városok, falvak metszeteiken 1515–1800. IV. Addenda – Kiegészítés. Budapest 2013, 69–94.

6 *Frey* i. m. (2. j.) XXIII; *Rados* i. m. (2. j.) 32; *Prickler* i. m. (1. j.) 26.

7 *Harald Prickler*: Die Lockenhauser Maurer- und Steinmetzenunft. Ein Beitrag zur Kunst- und Handwerksgegeschichte des Barock im burgenländisch-westungarischen Raum. In: Zur Landeskunde des Burgenlandes. Festschrift Hanns Schmid. Eisenstadt 1998 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 100.) 184, 190. A Mayr-re vonatkozó adatot átveszi *Koppány Tibor*: Művészek és mesterek a 16–17. századi Kanizsai-Nádasdy-birtokok építkezéseiben. In: Bardoly István – Harris Andrea szerk.: Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Budapest 2002, 391.

8 *Fidler* i. m. 1988 (1. j.) 186; *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 191–192, 362, 364.

9 *Rados* i. m. (2. j.) 32. Rados Carlonéra vonatkozó attribúciós javaslatát átvette: Galavics in: Magyar(országi) művészet i. m. (1. j.) 330, valamint *Viskolcz Noémi*: Nádasdy (III.) Ferenc. In: Kószeghy Péter főszerk.: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. 8. Budapest 2008, 67. Carlone tervező szerepét vitatja és inkább Lucchese munkájának tartja: *Koppány* i. m. (1. j.) 162. Lucchese munkájaként szerepelteti a mesteradattárban: *Koppány Tibor*: Az Esterházy-család fraknoi ágának művészei és mesterei a 17. században. *Ars Hungarica* 37. 2011, 104.

10 *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 192, valamint Holešov: 185–188; Gartenpalais Trautson im Augarten: 193–196; Petronell: 199–201; Eisenstadt: 201–203.

11 *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 176–177, 364; továbbá *Petr Fidler* szerkesztésében: *Artisti Italiani in Austria* (továbbiakban AIA) http://www.uibk.ac.at/aia/luchese_filiberto.htm. Lucchese vonatkozóan l. még: *Fidler* i. m. 1988 (1. j.) 177–198, Kirchschiagra uo. 185, Abb. 6; *Uő*: i. m. 1990 (1. j.) 145–223; *Uő*: Lucchese. In: *The Dictionary of Art*. Ed. Jane Turner. Vol. 19. London 1996, 770.

12 Legrészletesebb áttekintése egy kiterjedt lábjegyzetben található: *Petr Fidler*: Die Bautätigkeit der Familie Pálffy im 17. Jahrhundert und der Umbau des Schlosses Bibersburg – Červený Kameň. *Ars* 1994/3, 235/87. j.

13 *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 175/372. jegyzet; *Petr Fidler*: Beiträge zu einem Künstler- und Kunsthandwerkerlexikon des Donaugebietes (Österreich, Slowakei und Ungarn). Exzerpta aus den Archiven in Preßburg und Tyrnau. IV. Teil. *Ars* 1997/1–3, 223, a Kirchschiaglaggal kapcsolatos Pálffy-gazdasági iratok alapján. Valamint l. AIA, Pietro Orsolino neve alatt. Nem szerepel Antonio neve az Orsolino család azon tagjai között sem, akik regisztrálva vannak az 1662-ben Pietro Orsolino által alapított lékai építő- és kőfaragó céhben. L. *Prickler* i. m. (7. j.) 190–191.

14 *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 175/372. jegyzet; valamint lásd a Kirchschiag építésével kapcsolatos kifizetéseket a következő mestereknek: Lamprecht Eder kőművesmester (1657), Mathias Engesthaler kőfaragómester (1657), Domenico Sändtl kőfaragómester (1657), Coloman Zöberer ácsmester (1658). L. *Petr Fidler*: Beiträge zu einem Künstler- und Kunsthandwerkerlexikon des Donaugebietes (Österreich, Slowakei und Ungarn). Exzerpta aus den Archiven in Preßburg und Tyrnau. I. Teil. *Ars* 1995/1, 92, 93; IV. Teil. *Ars* 1997/1–3, 235, 252.

15 *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 176, valamint Abb. 197. *Fidler* a Pálffyak építőtevékenységéről írt későbbi tanulmányában forrásokra hivatkozva a kirchschiagi *Hofhaus* építését 1664-ig kimutathatónak mondja, de nem pontosítja, hogy a kastély mely részéről és milyen típusú munkáról van szó: *Fidler* i. m. (12. j.) 235/87. j. Az épület és a diszterem mostani állapotára: <http://rat.imareal.sbg.ac.at/michi/kirchschiag-amtsgebaude>

16 Vö. *Várkonyi Gábor*: Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: Erdélyi Gabriella és Tusor Péter szerk.: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. CD-ROM-kiadás. Budapest 2007, passim.

17 Vö. *Anna Fundárková*: Der „gute Freund“ Franz III. Nádasdy. Freundschaftspatronage, Zusammenarbeit und Rivalität in den politischen Gruppen der ungarischen Magnaten im 17. Jahrhundert. „Die Familie Nádasdy von 17. bis in das 20. Jahrhundert“ címmel 2010. október 3–7. között, a 30. Schlaininger Gespräche keretében megtartott előadás, amelyben a szerző tbk. Puchheim és Nádasdy 1650-es évek elején intenzívvé vált birtokszomszédi, ill. hadellátási-gazdasági ügyeket érintő kapcsolatára mutat rá. Köszönöm Anna Fundárkovának, hogy kéziratban lévő tanulmányát használhattam. L. továbbá Nádasdy szerepét és feltehető részvételét a Puchheim kezdeményezéseként indult Wideman-portrészorozat harmadik kötetének kiadásában: *Buzási Enikő*: Portrészorozatok a 17. századi magyar arisztokraták politikai reprezentációjában. *Művészettörténeti Értesítő* 60. 2011, 11–21.

18 *Garas Klára*: Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása (Művészvándorlás, művészeti kapcsolatok). In: Galavics Géza szerk.: Magyarországi reneszánsz és barokk. Budapest 1975, 201–229, itt különösen a Függelék: Adatok Filiberto Lucchese munkásságához; Lucchese Batthyány I. Ádám megbízásából végzett tevékenysége források alapján áttekintve: *Koppány Tibor*: Művészek és mesterek a Batthyány család 16–17. századi építkezéseiben. *Magyar Műemlékvédelem* 11 (1991–2001). 2002, 185–186; Magyarországi munkáinak újabb összefoglalását irodalommal l.: *Koppány Tibor*: Lucchese, Filiberto. In:

Kószeghy Péter főszerk.: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. 7. Budapest 2007, 123–125.

19 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (továbbiakban MOL) E 185, Archivum familiae Nádasdy, Fasc. 49 (Mf. 31.994) „Anno 1656. Die Prima Februarij kezdetik az egész Esztendő által Kereszturj Konyhán el kelendő elesrül valo Registrom. – Partlin Mihály szamtartosaghanak idejeben”. A hivatkozott dátumok: fol. 211r, 218r, 219r, 220r.

20 Az örökség hagyományozása i. m. (4. j.) 289.

21 *Frey* i. m. (2. j.) XXIII; a leírást átveszi *Prickler* i. m. (1. j.) 26; *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 192, valamint 352.

22 *László Ernő* (tkp. *Csatkai Endre*): Sopronkeresztúr vára. Soproni Szemle 2. 1938/1–2, 96.

23 *Kászonyi Andrásné*: Andrea Bertinalli stukkátor és köre. Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei 7. 1964, 57; *Rózsa György*: Magyar történetábrázolás a 17. században. Budapest 1973, 108; *Galavics Géza*: A törökellenes harc és egykorú világi képzőművészetünk. Művészettörténeti Értesítő 25. 1976, 2; *Buzási Enikő*: „Mint hogy penigh magunk ritkan residealunk ot Saruarot...” Nádasdy Ferenc országbíró és sárvári vára a források alapján. Művészettörténeti Értesítő 61. 2012, 234–237, korábbi irodalommal. Valamint az AIA honlapján névváltozatban: http://www.uibk.ac.at/aia/bartolotti_andrea.htm

24 MOL P 507, a Nádasdy család nádasdladányi levéltára, 1222. cs. 18. sz. Itt köszönöm meg a forrás, különösen a nagyon nehezen olvasható és értelmezhető kifizetési feljegyzések átírásában nyújtott segítséget Király Péternek, Toma Katalinnak, valamint Ernst Petritschnek. A kifizetések lebonyolításának módjára lásd a 26. jegyzetben írottakat.

25 A nyugati határszélen használatos, nagyobb űrtartalmú gabonamérték. Egysége területként igen változó: 1 bécsi mut (1639–1867 között) 1035,45 kg búza, 1 németújvári (Vas m.) mut (uradalmi mérték, 1637-ben) 902,52 kg búza volt. L. *Bogdán István*: Magyarországi űr, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV.) Budapest 1991, 349.

26 Bertinalli kifizetése három alkalommal (1659-ben és 1660-ban) bizonyos Carl Reichen keresztül történt, akiről a forrás alább, az 1662. júliusi bejegyzésben közli, hogy kocsmáros volt. Az első három esetben a Nádasdy által gyakran alkalmazott fizetési helyezésről lehetett szó. A kocsmáros, aki Nádasdy borát árulta, feltehetően arra kapott utasítást, hogy a befolyt jövedelemből egyenlítse ki az országbíró tartozását Bertinallinak. A Nádasdy-udvar gazdasági ügyintézésében ez nem volt példa nélküli, a terményjövedelemből adódó hasonló kifizetések mellett Nádasdy gyakran zálogügyletekben esedékes fizetéseknél is alkalmazta ezt a megoldást. Köszönettel tartozom Toma Katalinnak és Király Péternek a Nádasdy-udvarban szokásos pénzügyi tranzakciókról való konzultációért és felvilágosításért. A forrásban Carl Reichel kapcsolatban előforduló negyedik említés (az előzőekkel szemben) a kocsmárosnál borfogyasztás miatt felhalmozott adósság kiegyenlítéséről szól: a segédek bizonyára hitelbe ittak. A számtartó a szerződés alapján vezetett elszámolásban a kocsmári tartozás kifizetését a munkáért járó honorárium részeként könyvelte el.

27 MOL E 185, Archivum familiae Nádasdy, Fasc. 56. (Mf. 31.999) „Anno 1659 die Prim[o]. Mense Febr[uar]ii]. Ez Esztendő által minden rendbeli szüksighre az me[n]y

Gyertya Diuersis Vilibus Erogalt arrul valo Registr[um]. Partlin Mihály számtartoságháb[an]”. Számozatlan lapon.

28 Az élelmiszer-felhasználások jegyzékében a keresztnév alapján Bertinalliról lehet szó, akinek 1661. november 30-án Keresztúrra való megérkezését rögzítik: MOL E 185, Archivum familiae Nádasdy, Fasc. 49. (Mf. 31.994) „Anno 1661 A Die 1 Februar[i]i] egif Esztendőt által Kereszturj Konihan mindenfele Eles es Koltes rül valo Dictanda – Partlin Mihály szamtartosagaban”. Bertinalli említése: fol. 400v.

29 Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, rote Nr. 231., 1670. október–december, fol. 297r–v. Hitelesítve Hegyessy Márton vassvári kanonok által. Kiadatlan.

30 A leírás magyarra fordítását Takács Ágostonnak köszönöm.

31 L. Nádasdy Ferenc itineráriumát a Nádasdy-kutatócsoport honlapján: www.barokkudvar.hu. Az utolsó frissítés dátuma: 2013. február 14.

32 Vö. az 1656., 1657., 1659. év gazdasági kimutatásait: MOL E 185, Archivum familiae Nádasdy, Fasc. 49. (Mf. 31.994), Fasc. 56. (Mf. 31.999)

33 Vö. az 1659. év gazdasági kimutatásait: MOL E 185, Archivum familiae Nádasdy, Fasc. 56. (Mf. 31.999), a június–július hónapokra.

34 Pl. az egyik legjobban dokumentált évből, 1659-ből: április 18–május 7.; május 26–június 6.; július 23–szeptember 7.; december 15–21. Vö. az előző jegyzetben hivatkozott kimutatást az 1659. évi gyertyafogyasztásról.

35 1659. június 10. és 12. között a forrásban felsorolt résztvevők alapján az udvar valamely tagjának, esetleg az egyik familiárisnak a menyegzőjét tarthatták. Vö. az előző jegyzetekben hivatkozott gazdasági kimutatást.

36 L. az előző jegyzetekben idézett forrást. A Nádasdy-kutatás honlapján (www.barokkudvar.hu) közzétett családfa alapján ekkor Nádasdy öt kisebb leánya közül születhetett meg valamelyik: Julianna, Mária Anna vagy Franciska, akiknek nem ismert a születési idejük, csupán az, hogy apjuk halálakor még életben voltak, vagy esetleg Katalin, illetve Zsófia, akiről csak egy 1661. novemberi említésből tudunk. A családfa összeállítása Toma Katalin munkája.

37 A pottendorfi vár és uradalom megszerzéséről I. Toma Katalin összefoglalását: http://nadasdy.barokkudvar.hu/site/?q=udvarok_pottendorf

38 Nem csak Keresztúré, de Sárvaré is. L. ezzel kapcsolatban: *Buzási* i. m. (23. j.) 229–252.

39 *Frey* i. m. (2. j.) XXIII; *Prickler* i. m. (1. j.) 26; *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 191.

40 Az arisztokrácia Bécs környéki megtelepedésének és az elővárosi kerti paloták megszorodásának jelenségéről vázlatosan: *Thomas Winkelbauer*: Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Erg.-Bd. 34.) Wien–München 1999, 410. Tipológiai értelmezésben: *Jiří Kroupa*: Palazzo in fortezza und palazzo in villa in Mähren: Zur kulturgeschichtlichen Bedeutung der Bauaufgabe um 1600. In: Lubomír Konečný et al. eds.: Rudolf II, Prague and the World. Papers from the International Conference Prague, 2–4 September 1997. Prague 1998, 64–69, különösen 68; főként a Liechtenstein-építkezésekhez kapcso-

lódóan: *Friedrich Polleros*: Utilità, virtù e bellezza. Fürst Johann Adam Andreas von Liechtenstein und sein Wiener Palast in der Rossau. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 47. 1993, 36–52, különösen 37–39; *Hellmut Lorenz*: Architektur. In: Hellmut Lorenz Hrsg.: Barock. Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich, Bd. 4. München, London, New York 1999, 256, Nr. 24.

41 L. *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 275–276, Abb. 508. Jan van Ossenbeeck (Rotterdam 1623 k.–Bécs 1674) rézkarcán (Rijksmuseum, Prentenkabinet) jobbra fent gólyák által tartott szövegmezőn: „... Gio[vanni] Cuniberto de Wenzelberg, Cons[igliere] et Quartier M[ae]stro di Corte di Sua M[ae]stà Cesarea se ne viene alla luce la delineat[i]o ne, fatta mi di porto, della vaga facciata del suo Casino, et delizioso Giardino, con alcune dell' eccel[en]ti piture, che con molt'arte, et intelligenza disposte nella sua Casa di Città, formano un'abbondante et ben ricca Galeria, et la presento a V[ostro]. S[ignore]. affincio possa nella ritiratezza del suo Gabinetto, gallerie in ristretto la vista, Gradisca V[ost]ra S[ignoria] il picciol tributo, che do alla stima, ch'ella fa' de virtuosi di questa profess[i]one, et mi riconosca, benche frag. infimi suo. Aff[ettissim]o Ser[vito]re I. Ossenbeeck.” Lucchese és Giovanni Pietro Tencalla 1656-tól tartó munkakapcsolatára: *Fidler* uo. 362; *Uő*: Der Hofarchitekt Giovanni Pietro Tencalla (1629–1702) und seine Landsleute. In: Friedrich Polleros Hrsg.: Reiselust und Kunstgenuss. Barockes Böhmen, Mähren und Österreich. Petersberg 2004, 50–51.

42 *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 349. L. előzményként III. Ferdinánd és Mária Anna infánsnő közelgő esküvőjére a bécsi Hofburgban épült, külön épületszárnyat kitevő, hét axis hosszúságú *Saalgebäudét*, ami 1629–1630-ban Giovanni Battista Carlone terve alapján valósult meg. A terem egy *antesalán* keresztül kapcsolódott a Hofburg tömbjéhez. *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 80–81, 375, Abb. 18–19.

43 A nagybiccsei Nászpallota legújabb feldolgozása: *Ivan Rusina* a kolektív red.: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava 2009, 695–696, 45 kép.

A Nászpallota felső szintjét teljes egészében kitöltő díszterem méretei: 35×13 m. L. *Feld István*: A nagybiccsei Thurzó-kastély. In: Kőszeghy Péter főszerk.: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*. 8. Budapest 2008, 91.

44 *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 364, 375.

45 L. *Lengyel Tünde*: Thurzó György nádor biccsei udvara. In: G. Etényi Nóra és Horn Ildikó szerk.: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Budapest 2005, 130–131.

46 *Koppány* i. m. (1. j.) 162.

47 *Stirling János*: Magyar reneszánsz kertművészet a XVI–XVII. században. Budapest 1996, 89–102, valamint 35. ábra, Mauritius Lang primási kertről készült metszetsorozatának (MTA Kézirattár) a kerti palotát is megörökítő lapja. Stirling Bél Mátyás leírását (Notitia Hungariae novae historico geographia divisa in partes quatuor. Tom. I. Wien 1735.) Wellmann Imre fordításában közli: 89–92. Johann Sebastian Müller 1660-ban tett utazása során vezetett naplója újabban kiadva: *Katrin Keller – Martin Scheutz – Harald Tersch* Hrsg.: *Einmal Weimar – Wien und retour*. Johann Sebastian Müller und sein Wienbericht aus dem Jahr 1660. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 42.) Wien–München 2005, a primási kert leírása: 41–43. A naplórészlet magyar fordítása Pigler Andor közlésében, a mű 1714-es kiadása alapján: *Pigler Andor*: A pozsonyi primási kert. *Napkelet* 3. 1925/6, 29–34. A kertről legújabban I. Ecsedy Anna tanulmányát a jelen kötetben.

48 Az 1636-ban megkezdett, s a Habsburg-monarchiában akkor egyedülálló épületegyüttest a 19–20. század fordulóján szakaszokban szinte nyomtalanul elbontották. A több traktusból álló épületet teraszos, szökőkutakkal, kerti építményekkel, pavilonokkal és grottával kiképzett kert vette körül. Részletesen, mesteradatokkal: *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 90–99, 335, Abb. 26–38; *Fidler* i. m. (12. j.) 220–222.

49 L. a Lucchese bécsi palotái között 1655-től elsőként épült (elpusztult) Abensberg–Traun-palotát a Herrengässen: *Fidler* i. m. 1990 (1. j.) 148, 196–198.

A PERISHED RELIC OF COUNT FERENC NÁDASDY THE ART PATRON'S OEUVRE: THE GARDEN PALACE AT SOPRONKERESZTÚR

Next to the late renaissance castle at Sopronkeresztúr (Deutschkreutz, A) there was a two-level 17th century baroque garden palace used as a granary from the early 20th century and eventually pulled down in 1952. It was ordered by the owner of the castle Lord Chief Justice Count Ferenc Nádasdy who was executed for high treason in 1671. The castle and the estate was purchased by Pál Esterházy in 1676; he asked Matthias Greischer to draw up two views of the palace, on the basis of which Esterházy was believed by research to have been the builder of the palace for a long time. The exact size of the palace (70×12 m) and its position in relation to the castle are known from the survey drawing made by József Könyöki in 1883. He was the first to give a brief written description of the palace interior: a large hall upstairs and a few rooms downstairs. In 1929 Dagobert Frey mentioned a large hall in the middle of the palace rising two levels high, with two staircases and two large rooms at

both ends. An earlier unpublished order dated 11 August 1659 to stucco artist Andrea Bertinalli reveals that there were at least 12 rooms on the two levels of the building, as Nádasdy ordered the stucco decoration of so many rooms to be designed by Bertinalli (appendix 1). As payments and food supplies registered on the order reveal, plastering went on mainly between the summer of 1662 and December 1663. The surveying and planning probably took place sometime in February 1659 before the contract was signed, for documents of the Keresztúr estate suggest the presence of stucco artists presumably including Bertinalli in those days. That means the building must have been completed by the early 1659; spring data suggest that the glazing of the windows was being done. The presumed date of the beginning of the construction – 1656 – is also based on economic records: in February and March 1656 “Fundator” visited Keresztúr on several occasions. A description of September 1670 touching on stucco pieces

and artistic wall paintings and mentioning two galleries for musicians at the two ends of the hall gives us an idea how much had been achieved (appendix 2). It means that the building was inaugurated for use still in Nádasdy's lifetime, although this document claims it was still unfinished, with missing doors and windows mentioned.

In his monograph of the architecture of the period Petr Fidler (1990) dates the garden palace to the early 1650s and attributes it to Filiberto Lucchese. Beside the analogies he lists let me mention the free-standing *Festsaal* of the Kirchs Schlag castle built before 1658 on account of the similar crowning frieze to that of the Keresztúr building and the same time of construction. Yet another consideration is that the builder of the *Hofhaus* in Kirchs Schlag not far from the Nádasdy estates, Johann Christoph Puchheim, was in connection with Nádasdy in several areas, which might have had a role in choosing a model and an architect.

The Keresztúr castle kept its function as *Nebenresidenz* and a venue of socializing even after the Nádasdy family's permanent residence had been moved to the Seibersdorf castle near Vienna in 1650. The importance of Keresztúr and the still unfinished garden palace began to decline when from 1660 the central residence of the Nádasdy family became Pottendorf in Lower Austria, a far larger place than Seibersdorf.

The Keresztúr palace is labeled *Saalgebäude* in special literature, meaning a building housing a single large hall. Sources, however, suggest that it was rather a *palazzo in villa* surrounded with a garden, with rows of rooms both upstairs and downstairs. In its proportions and façade design it was similar to palaces around Vienna. The innovative architectural concept without analogies in the relics from that-time Hungary is more likely to be attributed to the experimenting spirit of Lucchese, who had debuted as designer of Viennese palaces around that time, than to the expectations of Nádasdy as the client.

BUZÁSI Enikő művészettörténész / art historian, Budapest, buzasieniko@gmail.com

Kulcsszavak: Filiberto Lucchese, Andrea Bertinalli, Nádasdy Ferenc országbíró, Esterházy Pál nádor, Deutschkreutz, Sopronkeresztúr, Kirchs Schlag, Saalgebäude, kerti palota, 17. századi építészeti mecenatúra, 17. századi stukkódíszítés / *Keywords:* Filiberto Lucchese, Andrea Bertinalli, Lord Chief Justice Ferenc Nádasdy, palatine Pál Esterházy, Deutschkreutz, Sopronkeresztúr, Kirchs Schlag, Saalgebäude, garden palace, 17th century architectural patronage, 17th century stucco decoration